

ANILA DODA

**FORMIME PRAPASHTESORE NË TË FOLMEN QYTETASE TË
PESHKOPISË**

Formimi i fjalëve të reja është një anë shumë e rëndësishme e studimit të strukturës së shqipes. Për të bërë një studim mbi prapashtesat në leksikun e Peshkopisë kemi mbledhur material terreni me vlerë për leksikografinë në përgjithësi. Ashtu si në mbarë studimet gjuhësore, edhe sfera e fjalëformimit do të kishte shumë mangësi po nuk u mor parasysh baza e saj dialektore. **Prejardhja** është mënyra më prodhimtare dhe më e larmishme në sistemin e fjalëformimit të shqipes. A. Xhuvani dhe E. Çabej në studimin e tyre mbi prapashtesat dhe prapashtesat e gjuhës shqipe, kanë identifikuar një numër të madh prapashtesash dhe prapashtesash aktive në gjuhën shqipe. Është konstatuar se shqipja është më e pasur me prapashtesa në fushën e fjalëformimit, “*duke ndjekur shembullin e gjuhëve të tjera indoevropiane*.”¹

E folmja e qytetit të Peshkopisë që përbën edhe epiqendrën e të folmes së krahinës së Dibrës, pak ose aspak e studiuar deri më sot, dhe që përbën edhe pikën kryesore të referimit në studimin tonë, është edhe ajo e ndarë në dy pjesë të mëdha, ashtu siç cituam në paragrafin më sipër; që korrespondojnë me dy nënndarjet e mëdha të saj: *e folmja e Dibrës së Epërme*, që përfshin pjesën veriore dhe perëndimore të qytetit të Peshkopisë; në lagjen Kamen, Lagja e Re (te policia) në unazën e Madhe, Tomin, Pollozhan, Dohoshisht, duke vazhduar me fshatrat në anën e sipërme të Drinit të Zi; në krahasim me *të folmen e Dibrës së Poshtme*, ku përfshihen zonat në lindje të qytetit të Peshkopisë, lagja Sheherlere, Bulke, Dubleci, Kallaverja, Dobrova, për të vazhduar me fshatrat që shtrihen rreth rrugës nacionale Peshkopi -Tiranë, në anën e poshtme të Drinit të Zi, brenda kufirit Shtetëror Shqiptar dhe në Republikën e Maqedonisë, në Dibrën e Madhe dhe në fshatrat përreth. Pra janë të vlefshme të njëjtat rezultate, përfundime, përgjithësime, veçori për të folmen e qytetit të Peshkopisë që rrezatojnë dhe shtrihen edhe në dy nënndarjet e mëdha të të folmes së Dibrës, dhe anasjelltas. Kemi kështu një ndikim të ndërsjelltë dhe të dyanshëm mes dy të folmeve që dallohen brenda të folmes së qytetit të Peshkopisë dhe dy grupimeve të mëdha të të folmes së krahinës së Dibrës.

Në aspektin gjuhësor e folmja e krahinës së Dibrës në përgjithësi përkon me të folmet e gegërishtes qendrore po aq sa me ato të gegërishtes verilindore. E folmja e qytetit të Peshkopisë përbën epiqendrën e këtyre të folmeve, pikën

¹ Xhuvani, A.- Çabej, E., *Prapashtesat e Gjuhës Shqipe*, Studimet Gjuhësore III, Prishtinë 1976, f. 192.

kryesore sociolinguistike të referencës sonë të studimit, ku ndërthuren tiparet më të qenësishme të kësaj të folmeje me standardin. Sipas konstatimit të albanologut G. von Hahn (1867) “Si të folmet gessene të Fogelsbergut, ku shqiptohen *aish ich e dich*, pikërisht kështu flasin matjanët e dibranët *meikch* për *mik*.”² Gjithashtu ai bën përqasje me të folmen e Bicajt kur shprehet se: “*në Bicajt të gjithë flisin dibranisht*”. Ky studiues është i pari që vuri re se në grupin e të folmeve të gegërishtes qendrore, për të folmet mes Drinit e Matit, që janë studiuar gjerësisht në punimet e B. Becit, vihen në pah veçori të tjera gjuhësore që përkojnë me ato të gegërishtes verilindore.

Edhe studiuesi Shefqet Hoxha është po në të njëjtën linjë të këtyre konstatimeve për të folmet e Vilë Kalisit të Lumës, të Rrafshes së Lumës, etj., tek të cilat gjejmë: shquarsinë e emrave që mbarojnë me *-k, -g, -h*, me *-i*, si në të folmet e tjera të gegërishtes verilindore dhe në Reç, Dardhë e Mat, por herë-herë me *-u*, (*zog-u, mik-u, krah-u*) si në Lurë, Mirditë, Luzni, Pukë, etj. Shquarsia e emrave mashkullorë që mbarojnë me *-i*, marrin një *-v*-mbështetëse; si p.sh. *ka – ka-v-i, shō:j – shēi-v-i*, por kemi (*vlla- i*), në Bushtricë, në Kala të Dodës, etj. Madje në këto të folme marrin *-i* edhe mbiemrat me *-i* të theksuar: *i zi-v-i, i ri-v-i*.

Fjalëformimi

Për sa i përket mënyrave kryesore të fjalëformimit në këtë të folme janë të përdorshme më shumë fjalët e parme, të prejardhura, të përngjitura, kompozitat, lokucionet apo shprehjet frazeologjike si në mbarë shqipen standarde. Nga tipet e fjalëformimit më i përhapur në dialektin dibran është ai prapashtesor që është edhe tipi më prodhimtar në gjuhën shqipe.

Kështu prapashtesat më të përdorura janë: *-ön(- an), -ak, -as*; p.sh. *dibrōn, shkodran, selishtas, dernjon, farktar, durrsak, fierak, katundar, tiranas, elbasanas*, etj.

Hasim prapashtesën *k* dhe *z* si prapashtesë zvogëlimi; *hardheick, përrallz, zogz*, etj.

Një tipar të rëndësishëm të fjalëformimit përmendim përdorimin e përemrave dhe ndajfoljeve me pjesëzën *q(e) – ç(e)*; *qai > çai, çajo; qato > çato; çashtu, çeshtu* etj.

Ashtu siç shprehet prof. Valter Memisha, në veprën e tij; “*Prapashtesat në funksionet e tyre më të ngushta shfaqen si: - prapashtesa sinonimike, prapashtesa polisemike, prapashtesa antonimike*.”³ Kështu p.sh. emërtimet e kafshëve sipas gjinisë nuk formojnë antonime por vërehet se ka prapashtesa që formojnë vetëm emra të gjinisë mashkullore ashtu siç ka prapashtesa që formojnë vetëm emra të gjinisë femërore. p.sh. prapashtesa – *icë (i-ëi)*, formon

² Hoxha, Sh., *E folmja e Rrafshës së Lumës*, Geer, Tiranë, 2007, f. 335.

³ Memisha, V., *Paradigma të veçanta fjalëformuese në leksikon dialektor të shqipes*, Tiranë, 2011, f. 59, 65, 66.

emra femërorë. Prapashtesa – **icë (i-ëi)**, është mjaft e përdorur; *bullicë, gomaricë (magjaricë)* në kuptimin keqësues të fjalës. Siç shihet në fushën e zanoreve, “*Elementi më interesant, që u jep një farë aspekti karakteristik të folmeve veriore të Dibrës, është zanorja i e theksuar*”⁴. Në këtë krahinë ndihet me këto nuanca: **i** e pastër, **è, èj, éj, aj, a.**”

Një dukuri me interes është sinonimia e emrave familjarë e farefisnorë të përfutur nga trysnia shoqërore e kulturore. E. Çabej në studimin e tij “*Mbi disa eufemizma të shqipes*” shënon fillimet e këtyre shqyrtimeve sociolinguistike.⁵ Një anë interesante e përdorimit të emrave të farefisnisë, si në gjithë trevat shqiptare, është përdorimi i tyre në funksione politese. Një fushë ku gjuhësorja dhe shoqërorja pleksen në përqasje interesante është ajo e emrave të njerëzve, e zbunimeve, e trajtave të dyta përkëdhelëse me shkurtime apo prapashtesa të ndryshme që i ndeshim aq dendur edhe në trevat e Dibrës.

Gjithashtu përdoret edhe forma tjetër e prejardhur, aq e përhapur si në Dibër edhe në anët e Korçës, emër i përveçëm i burrit + prapashtesën *vějca* (–vica), ose –ica, p.sh. *Maksut-ica, Maksute-vica, Qenane-vica (Qenanavějca), Mersimé-ica* etj.

Prof. E. Çabej së bashku me prof. A. Xhuvani⁶ të cilët janë marrë në mënyrë të veçantë me studimin e prapashtesave në gjuhën shqipe, theksojnë se në tërësinë e tyre gjejmë edhe disa prapashtesa sllave që janë bërë prodhimtare në gjuhën shqipe. Këto i gjejmë edhe në dialektin e Dibrës. Të tilla trajtohen prapashtesat: –avec, –ec, –en, –icë, –iç(ë), –injë, –nik, etj. Kështu përmendim disa fjalë krahinore që janë formuar me prapashtesa të tilla:

– *mburr-avec, lig-avec*, = fjalë të formuara me prapashtesa të tilla kanë konotacion keqësues

– *vërs-nik (nëik), qull– nik (çull-nëik), magjar-icë (ëicë)* = kemi diftongimin e **i**-së në grupin e zanoreve **ëi**, dukuri fonetike karakteristike për të folmen e Dibrës.

– *daja-v-icë (ëicë), mixha-v-icë (ëicë)*, = prapashtesës –icë, i paravendoset v-ja epentetike në formimin e emrave femërorë të farefisnisë nga emrat përkatës mashkullorë.

Emri

Siç shprehet studiuesi M. Halimi në studimin e tij; “*Si në të folmen popullore ashtu edhe në Fjalorin e Kristoforidhit prapashtesa – isht është përdorur*

⁴ Beci, B., *Mbi katër novacione fonetike të të folmeve të Gegërisë së mesme*, Tiranë, 1965, f. 216- 227.

⁵ Çabej, E., *Mbi disa eufemizma të shqipes*, në Studime Gjuhësore, 4, Prishtinë, 1976.

⁶ Xhuvani, A.- Çabej, E., *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, në “Studime Gjuhësore”, III, Prishtinë, 1976, f. 37, 46.

*mjaft dendur; dhelpnisht, egërsisht, gegërisht-ë, trimnisht, zallishtë, ahishtë, bujarisht, etj.*⁷ Edhe në të folmen tonë kjo prapashtesë përdoret mjaft dendur.

Edhe prapashtesa – **eshë**, përdoret shpesh duke iu bashkëngjitur emrave të parme ose mbiemrave për të sajuar gjininë femërore; *bujareshtë, trimneshë, burrneshë, luaneshë, mikeshë, laneshë (vajza që ka mbetur pa martuar).*

Ndër prapashtesat më të shpeshta janë edhe – **tor, - ore, - tore; shërbtore, vajtore, fojtore, munxhitore, magjatore, grunore, etj.**

Ndër prapashtesat më të përdorura në fushën e fjalëformimit bën pjesë edhe prapashtesa –**inë**, me të cilën janë formuar emra prej emrash, mbiemra prej foljesh me kuptime të ndryshme; *vranësin-a, egërsin-a, ftoftësin-a, turbullin-a, thartin-a, thatësin-a, largësin-a, qelbësin-a, etj.*

“Prapashtesat e burimit turk që në shqipen standarde janë zëvendësuar, në të folmen krahinore janë në përdorim sidomos në emërtimet e disa profesioneve.”⁸ Në të folmen tonë, të gjinisë mashkullore janë edhe emrat që mbarojnë me prapashtesën **-xhi**: *furraxhi, xhamaxhi, sharraxhi, duhanxhi, samarxhi etj.*

Disa emra njerëzish të gjinisë mashkullore që në trajtën e pashquar mbarojnë me zanore **i**: *Sefi, Sejdi, Bedri, Ali, Bali, Musli, Kadri etj.*, në trajtën e shquar marrin mbaresën **a**: *Bedrija, Sejfiya, Sejdiya, Muslija, Alija, Kadrija etj.* Emrat në fjalë i takojnë lakimit të tretë, ndaj edhe lakohen si emra të gjinisë femërore. Të gjinisë gramatikore femërore janë edhe disa emra të përveçëm mashkullorë që emërtojnë kafshë shtëpiake dhe që formohen me prapashtesën **-oj**: *laroj-a, luloj-a, murroj-a, baloj-a, bardhoj-a etj.*

Ky lloj shumësi përdoret në vend të shumësive me **-ë**, me **-e**, me **-ën**: *saça, mcusa, harabela, shofera, portokalla, orgjena (jorgana), kazana, plluma, skepa, fjolla; vena, pallata, pusa, lisa, supa.*

Me **-a** e bëjnë shumësin emrat: *xhisha, traktorista, kumunista; kulaç* e bën shumësin *kulaçe* ose *koleç*.

E bëjnë shumësin me **-a** emrat: *emna, trupa, xhigima*; bën përjashtim *nëjpëjti* që e bën shumësin me **-i**.

Emrat që mbarojnë me **-sht** dhe **-sh** e bëjnë shumësin me **-a**: *boshta, lamsha, gjishta.*

Me **-a** e bëjnë shumësin edhe emrat që dalin në njëjës me temën në **-r**: *flamura, lepra.*

⁷ Halimi, Mehmet, *Çështje të fjalëformimit në Gjuhën Shqipe*, Prishtinë, 1996, f. 200-207.

⁸ Gramatikë e gjuhës shqipe, I, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2002, f. 133-145, 47, 63.

Emrat që mbarojnë me **-ll** e formojnë shumësin në mënyrë të rregullt: *hamall-a, çakalla, mashkuj, kumbojlla* (kërmilla), *ista* (*aell* – *yll*, *ijz-t* > *ist-a* – *yje*).

Emrat që në njëjës e pashquar dalin me **-ël, -ëll, -ër**, shumësin e formojnë me anë të prapashtesës **-a**: *bukël – bukla, kumëll – kumlla, shpatëll – shpatlla, vetëll – vetlla, hasër – hasra, satër – satra, kulshedër – kulshedra*.

Disa emra, që shumësin e mbarojnë me mbaresën **e**, në numrin njëjës janë emra të gjinisë mashkullore, ndërsa në shumës emra të gjinisë femërore. Pra, këta emra kur kalojnë nga njëjës në shumës e ndërrojnë gjininë, p.sh.: *veni i gja:n, vene t'gja:na; ky livadh i madh, kto livadhe t'mdhaj; ky mal i nalt, kto male t'nalta; fisi i vogël, fise t'mdhaja; katun i mirë, katune t'mira*.

Disa emra me burim nga gjuhët orientale, kryesisht nga arabishtja dhe turqishtja, shumësin e formojnë me anë të prapashtesave **-ler, -llar** si: *baballar, mixhallar, dajallar, haxhillar, pashallar, hoxhallar, agallar, begler, devishler* etj.

Një grup i vogël emrash shumësin e formojnë me anë të prapashtesës **-ën**: *vllazën, drecën*.

Pjesa më e madhe e emrave të gjinisë femërore shumësin e formojnë duke e marrë prapashtesën **-a**: *ara, dardha, pulla, arra, pula, molla, gaca, masha, fleta, sorra, plaka* etj.

Emrat e gjinisë femërore, që në numrin njëjës të trajtës së pashquar mbarojnë me **i** të theksuar, shumësin e formojnë me mbaresën **-a**, p.sh.: *shpi – shpija, lethi – lethija, kusi – kusija, atki – atkija, kuti – kutija* etj. Emrat në fjalë para mbaresës së shumësit **-a** marrin një **-j** antihiatizuese.

MBIEMRI

Mbiemrat me prapashtesën **-un** e formojnë gjininë femërore me prapashtesën **-me**, duke ndërruar nyjen **i** në **e**: *i cofun – e cofme, i çethun – e çethme*.

Mbiemrat që vijnë nga nyjëzimi i foljeve me zanore, herë marrin prapashtesën **-m** e herë prapashtesën **-n**: *i martum, i fejum, i hutum, i shkum, i domtum, i dallum, i moshum, i pim* etj., por edhe *i martun, i fejun, i hutun, i domtun, i dallun, i moshun, i pin, i shkun* etj. Forma me prapashtesën **-n** del kryesisht te brezi i vjetër, shumë rrallë, ndërsa te brezi i ri më shpesh haset me **-m**.

Në përgjithësi mbiemrat e ardhur nga nyjëzimi i foljeve me bashkëtingëllore, në të folmen e Dibrës, marrin prapashtesën **-ën**: *i pjekën, i dalën, i djegën, i mshelën, i vujtën, i shkelën, i lidhën, i habitën* etj. Krahës mbiemrave me prapashtesën **-ën**, në këtë të folme, më rrallë, disa mbiemra, të prejardhur foljorë nga pjesorja, dalin me prapashtesën **-t**: *i pjekt, i dekt, i lagt, i prisht, i lodht, i kthjellt, i preht* etj.

Disa mbiemra të cilët në numrin njëjës nuk kanë mbaresë femërorizuese **e**, në numrin shumës, përveç ndërrimit të **i-së** dhe **e-së** në **t** marrin edhe

mbaresën -a, p.sh.: *e shkret – t'shkreta, e mjer – t'mjera, e nalt – t'nalta, e bardh – t'bardha* etj.

Të gjithë këto shembuj shërbejnë për të vënë në dukje elasticitetin e gjuhës dialektore, mundësinë e zgjerimit dhe të pasurimit të nocioneve kuptimore me anë të një numri kaq të madh prapashtesash.

BIBLIOGRAFIA

- Beci, B., *Mbi katër novacione fonetike të të folmeve të Gegërisë së mesme*, Tiranë, 1965, f. 216- 227.
- Çabej, E., *Studime gjuhësore*, Rilindja, Prishtinë, 1976, f. 191- 289.
- Çabej, E., *Vepra III, Fonetika historike e gjuhës shqipe*, f. 147.
- Çabej, E., *Mbi disa eufemizma të shqipes*, në *Studime Gjuhësore*, 4, Prishtinë, 1976.
- Demiraj, Sh., *Rreth mbaresave të shumës të emrave asnjans në gjuhën shqipe*, SF 1968/2.
- Demiraj, Sh., *Gjuha e Sami Frashërit (Leksiku)*, BSHSH 1953/3.
- Demiraj, Sh., *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, vëll. I, Tiranë, 1973; vëll. II Tiranë, 1976.
- Doda, A., *Dallimet fono-morfologjike mes të folmes së Lurës dhe të folmes së qytetit të Peshkopisë*, Gjuhësore, Prishtinë, 2013.
- Dom, Mahir., *Prapashtesa ilire dhe shqipe, përkime dhe paralelizma*, SF 1974/4.
- Dom, M., *Gramatika e gjuhës shqipe*, pj. II-Sintaksa, Tiranë, SF 1980/3.
- Gjinari, J., *Marrëdhëniet e sotme të gjuhës letrare me dialektet në "SF"*, 1, 1965.
- Gjinari, J., *Dialektet e gjuhës shqipe* Akademia e Shkencave e RPSH, Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Tiranë, 1989.
- Haxhihasani, Q., *"Vëzhgim gjuhësor në krahinën e Lurës"* në "SF", 4, 1963.
- Halimi, Mehmet, *Çështje të fjalëformimit në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 1996, f. 200-206.
- Hoxha, Sh., *"Vëzhgim mbi të folmen e Vilë-Kalisit të Lumës"* në "Dialektologjia shqipe", III, 1975
- Hysa, E., *Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe*, SF, 1973, 3.
- Hysa, E., *Sindajshesat dhe vendi i tyre në formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, SF, 1986, 2.
- Luka, D., *Elemente të reja të leksikut në gjuhën shqipe*, në Universiteti i Shkodrës "Luigj Gurakuqi", Buletin Shkencor, (48) 1/1995-1996, f. 4.
- Luftiu, M., *Disa veçori fonetike e morfologjike të të folmes së qytetit të Dibrës*, kumtesë, 1993.
- Memisha, V., *Paradigma të veçanta fjalëformuese në leksikon dialektor të shqipes*, Tiranë, 2011.
- Memisha, V., *Leksiku i shqipes standarde dhe sfidat në shekullin e ri*, Tiranë, 2011, f. 123
- Memisha, V., *Rreth hapësirave huazuese të shqipes sot në nënsistemin leksiko-semantik*, f. 132.
- Tagliavini, C., *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale*, Roma 1942 (botuar shqip në studime gjuhësore, I, (Dialektologji), Prishtinë, 1978, f. 13, 105-150.
- Trubeckoj, Gedanken Trubeckoj, N. S. Gedanken ueber Morphonologie, 1934, f. 52.
- Thomai, J., *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1984.
- Xhuvani, A., -E. Çabej, *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, në *Studime Gjuhësore*, III, Prishtinë, 1976, f. 37, 46.
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980 dhe 2002.
- Fjalor drejtshkrimor i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1974.
- Gramatikë e gjuhës shqipe*, I, II, Tiranë, 2002.